

## **O'ZLASHTIRISH JARAYONIDA MUAMMOGA UCHRAGAN O'QUVCHILARDA O'QUV FAOLIYATIGA NISBATAN SALBIY FIKRLAR SHAKLLANISHINI OLDINI OLIHNING PSIXOLOGIK MASALALARI**

**Matmuratova Dilfuza Kopjursinovna**

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'iro't tumani maktabgacha va  
maktab ta'limi bo'limiga qarashli 40-sonli umumtali  
maktabining amaliyotchi psixologi*

**Annotatsiya:** o'quvchilarda past o'zlashtirish sabablarini erta aniqlash, toifalarga ajratish, psixokorreksion va shakllantiruvchi chora – tadbirlarni izchillikda olib borish, shuningdek pedagoglar, o'quvchining ota – onasi, oila a'zolarini jalb qilish ishning yanada samarali kechishini ta'minlaydi.

**Kalit so'zlar:** aqliy faoliyat, qobiliyat, stress, tushkunlik, agressiya

### **KIRISH**

O'zlashtirishda muammoga uchragan o'quvchilarni tiplarga ajratishda shaxs xususiyatlari ikki asosiy kompleksining turli birikmasi asos qilib olinadi: birinchisi tafakkur faoliyatining xususiyatlari (uquvchanlik) bilan bog'liq; ikkinchisi - o'quvchining "ichki pozitsiyasini" o'qishga munosabatini bildiruvchi shaxsning yo'nalganligi bilan bog'liq. Yuqorida ta'kidlangan komplekslar, orasida har xil munosabatlar bo'lishi mumkin. Bunday munosabatlar uchga bo'linadi:

1. Tafakkur faoliyatining quyi darajasi o'qishga nisbatan ijobiy munosabat va "o'quvchi holatining saqlanishi" bilan birikishi mumkin.
2. Tafakkur faoliyatining yuqori darajasi o'qishga nisbatan salbiy munosabat, qisman yoki to'liq o'quvchi "holatining yo'qolishi bilan birikishi mumkin".
3. Tafakkur faoliyatining quyi darajasi o'qishga nisbatan salbiy munosabatda qisman yoki to'liq o'quvchi "holatining yo'qolishi bilan birikishi mumkin".

Ajratilgan xususiyatlar birikmasining o'ziga xosligi o'zlashtirmovchi o'quvchilar tipini, hamda o'zlashtirmovchilikni yo'qotish yo'llarini aniqlab beradi.

N.A.Menchinskaya o'zlashtirmovchi o'quvchilarni ikki tipga ajratadi:

1. Birinchi tipga kiritilgan o'quvchilarning ba'zi umumiy xususiyatlari mavjud. Ularga tafakkur operatsiyalari (analiz, sintez, umumlashtirish va boshqalarning) bo'sh rivojlanganligida namoyon bo'ladigan quyi uquvchanlik xos. Bunday o'quvchilar o'quv materiallarini o'zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarni his qiladilar.

Aqliy masalalarni yechishda ularda "mahsuldor bo'lmagan yondashuv" vujudga keladi. Ular yangi masalalarni odatdagi ish usuli bilan yechib bo'lmasa-da, ulardan foydalanishga intiladilar.

Bunday o'quvchilar guruhi uchun o'qishdagi muvaffaqiyatsizlik ahloqiy nizo manbai hisoblanmaydi. Ular: "Men masalalarni yecha olmayman", "Men uchun ona tili qiyin", - deb hotirjam aytadilar. Bunday nizolarning mavjud emasligi o'qishga nisbatan ijobiy yo'nalish va o'quvchi "holatining saqlanishiga" olib keladi.

Shu bilan birga ularda bilimlarga nisbatan qiziqishning yo'qligi, maktabda o'zlashtiriladigan har qanday bilimlarga nisbatan qiziqishning yo'qligi xos. Ular kelajak rejalarini o'qish bilan bog'lamaydilar.

O'zlashtirmovchi o'quvchilarning ikkinchi tipi. Bu tipga kiruvchi o'quvchilarda tafakkur faoliyatining yuqori sifati o'qishga nisbatan salbiy munosabat bilan birikadi. Bunday o'quvchilar maktabga yaxshi tayyorlanib, yaxshi o'qish istagi bilan kelishadi. Ammo ularning o'qish ishlari sifatiga, faqat o'zlariga yoqqan narsa bilan shug'ullanishga o'rganib qolganligi salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday o'quvchilarda ta'lim jarayonida o'z-o'zini tashkil qilish u yoki bu fan unga yoqish, yoqmasligiga bog'liq bo'ladi. Barqaror motivatsiyaning mavjud emasligi bunday o'quvchilarning darsda yoki uy vazifasini bajarishda aqliy zo'riqishdan qochishga olib keladi. O'qishdagi muvaffaqiyatsizlik axloqiy nizoning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Bunday nizo intellektual imkoniyatlarning nisbatan ko'pligi va bu imkoniyatlarning o'quv ishlarida kam ro'yobga chiqarishi tufayli sodir bo'ladi. Agar bunday nizo ta'limning dastlabki bosqichlarida vujudga kelsa, faqatgina o'qishga nisbatan salbiy munosabatni keltirib qolmay, balki o'quvchining sinf jamoasidan begonalashuviga ham olib kelishi mumkin. Bu holat bir qator salbiy axloqiy sifatlarning vujudga kelishiga olib keladi.

Z.I.Kalmikova o'zlashtirmaslik asosida nima turishiga qarab o'zlashtirmovchi o'quvchilarni ikki tipga ajratadi:

1. pedagogik qarovsiz bolalar;
2. uquvchanligi quyi o'quvchilar.

Birinchi tipga noqulay pedagogik sharoitlar tufayli o'qishda orqada qoladigan o'quvchilar kiradi. Ularda aqliy tarqqaotning ikkinchi komponenti saqlangan bo'lsa-da, bilimlar zahirasi juda oz bo'lib, eng minimal me'yor talablariga javob berilmaydi.

Ikkinchi tipga o'zlashtirmaslik ijtimoiy , pedagogik va biologik omillarning noqulay ta'siri bilan bog'liq o'quvchilar kiradi.

Pedagogik qarovsiz bolalar. Pedagogik qarovsizlik noqulay ijtimoiy pedagogik sharoitlar ta'sirida vujudga keladi, natijada zarur bilimlar zaxirasi shakllanmagan, lekin bu sharoitlar uquvchanlikka salbiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Uquvchanligi quyi o'quvchilar. Bu tipga pedagogik qarovsizlik quyi uquvchanlik, ya'ni bilish faoliyati uchun aql sifatlarining noqulay shakllanishi bilan qo'shilgan o'quvchilar kiradi.

M.M.Bezrukix, S.P.Yefimova tadqiqotlarida o'qishda qiynaladigan bolalarni quyidagi guruhlariga ajratilgan: A) Zaif bolalar.

B) Asabiy bolalar.

V) Psixik taraqqiyotda vaqtincha orqada qolgan bolalar.

G) Chapaqay bolalar.

Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Bunday o'qishdagi qoloqlikni differentsiatsiyasi asosida psixologik mezonlar mavjud - bunday salbiy hodisani yengib o'tish osonlik (murakkablik) darajasiga e'tibor beriladi. Shu nuqtai nazardan, eng noma'qul qoloqlikning turi o'qishdagi umumiy chuqur qoloqlikdir. Muallif, maktabda o'qishdagi qoloqlikga qarshi kurashish choralarining samaradorlik darajasini ularning toifalarini hisobga olgan holda belgilab qo'ygan. Natijada shu narsa ayon bo'ldiki, vaqti - vaqti bilan uchraydigan qoloqlik deyarli 75% holatlarda muvaffaqiyatli yengib o'tilgan, qisman turg'un 61 % holatlarda va birinchi toifa uchun ushbu raqam 29 % tashkil qildi xolos.

Qisman doimiy qoloqning asosiy sababi sifatida o'qitishdagi kamchiliklar ko'rsatiladi. Shu sabab vaqti- vaqti bilan uchraydigan qoloqlikka ham taalluqlidir, ammo

birinchi toifadagi sabablar bevosita o'quvchining shaxsi bilan bog'liqdir (uning to'liq yetilmaganligi, o'quv vazifalariga ma'suliyatsiz yondoshishi va hokazo).

O'tkazilgan tadqiqotlarda, noqulay hayot sharoitlari tasiridan tashqari, o'qishdagi umumiy va chuqur qoloqliklarni paydo bo'lishining uchta sababi ko'rsatilgan: Yomon tayyorgarlik va bilimdagi sezilarli nuqsonlar, o'qishga salbiy munosabatda bo'lgan o'quvchilar;

Tashkil etilgan mehnatga nisbatan ko'nikmaning yo'qligi, umumiy rivojlanishning yetarli bo'lmagan darajasi.

Nemis olimi G.Broyer past o'zlashtiruvchi o'quvchilarni yoshga oid o'ziga xosligini tadqiq etgan. Aniqlanishicha, past o'zlashtirish va o'ziga xos xulq-atvor ko'p holatlarda o'quv yilining boshida namoyon bo'lib, 1-sinfning boshidayoq 25-30% o'quvchilar o'qish, yozish va hisoblashni past darajada o'zlashtirishlarini ko'rish mumkin ekan. Nutqi va sensomotorikasi rivojlanishi orqada qolgan bolalarga boshlang'ich sinfdayoq o'qituvchi tomonidan alohida e'tibor qaratilishi lozim, aks holda ular o'qish va yozish ko'nikmasini egallay olmay qolishlari mumkin. Sensomotorikaning rivojlanishidagi zaiflik - boshlang'ich sinf o'quvchisining past o'zlashtirishida asosiy sabab hisoblanadi.

Kichik yoshdagi o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi og'ishlari va nuqsonlarini o'qituvchilar "bilimdagi yetishmovchilik", "u yoki bu ko'nikmaning shakllanmaganligi", "mavjud fanlarga ulgurmaslik", "o'qishning umumiy orqada qolishi", "o'quv ishlarida tizimlilikning yo'qligi" deb xarakterlaydilar. Yu.Z.Gilbux kamchilik (nuqson) (nimanidir foydali va kerakligini bilmaslik) va og'ish (istalmagan zararli sifatlarning mavjudligi) tipologiyasini ishlab chiqdi, bolalarda bo'lishi mumkin bo'lgan ichki va tashqi manbalarni hisobga olmasdan nuqson va og'ishlarni bevosita ko'rinishlarini qayd etuvchi pedagogik tipologiyalar bilan boshladi. U pedagogik atamalarni shakllantirishda quyidagi og'ishlar toifalarini ajratdi:

O'qishdan umumiy orqada qolish (bola ona tilidan va matematikadan o'zlashtira olmaydi).

Ona tilidan orqada qolishning o'ziga xosligi (o'quvchi matematikani o'zlashtira oladi).

Matematikadan orqada qolishning o'ziga xosligi (ya'ni, yuqoridagining teskarisi).

O'quv faoliyatini individual eng qulay sharoitidan og'ish (o'quvchi qobiliyatlarini hammasini ham ko'rsata olmaydi). Pedagogik tipologiyadan kelib chiqib, o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi og'ish va nuqsonlar bolaning bevosita psixologik omillarini shartlaydigan, aniq xulq-atvor fenomenlarini qamrab oluvchi pedagogik - psixologik turlari aniqlandi. Rivojlantiruvchi korreksion ish ushbu toifadagi o'quvchilarda shakllangan o'quv motivlari, o'qish istagi va faolligiga tayanishni taxmin etadi. Shuningdek, ushbu toifadagi o'quvchilarga quyidagilar xos.

Psixik faoliyat tezligi sust;

Psixomotor tormozlanish,

o'zini- o'zi nazorat qilishi yomon;

foaliyatni rejalashtirish, boshqarish buzilgan;

bilimlar zahirasi kam;

motorikaning yetishmovchiligi;

Nutqiy nuqsonlar: sust, zaif nutq;

- O'quv faoliyatida namoyon bo'ladigan sifatlari:
- Ishga sekin kirishadi, topshiriqlar ustida uzoq ishlaydi;
- Ko'pincha chalg'iydi, hovliqma, o'qituvchining tushuntirishini oxirigacha eshitmay topshiriqni bajarishga kirishadi, xatolarini sezmaydi;
- Topshiriqning asosiy shartlarini tahlil qilmaydi;
- Tashqi belgilarga mo'ljal oladi, sinov xatolar metodini qo'llaydi;
- Past darajadagi xabardorlik (ko'p narsalarni bilmaydi, ular haqida hech qachon eshitmagan va ko'rmagan);
- Yozuvda chiziqdan tashqariga chiqib ketadi;

Tovushlarga ko'ra so'zlarni adashtiradi, so'zlarni noto'g'ri aytadi;

Asabiylik, emotsiyalarning noturg'unligi, chalg'uvchanlik, emotsional reaksiyalarning noadekvatligi (sust qo'zg'atuvchi kuchli reaksiyalarni keltirib chiqaradi).

Tavsiya etiladigan diagnostik metodlar

Veksler metodikasi: 8 subtest "Rasmlarning ketma- ketligi" (sabab- oqibat bog'liqliklarini aniqlash); 12 subtest "Labirint" (diqqat to'planishi, o'zini- o'zi nazorat qilish); "Kos kubiklari" subtesti (konstruktiv tafakkur, tahlil va sintez qilish qobiliyati). So'z- mantiqiy tafakkur diagnostikasi (R. Amtxa Xabardorlik uchun og'zaki topshiriq, muhim va nomuhim belgilar differentsiatsiyasi; Tushunchalarni shakllanganligini aniqlash;

Mantiqiy tafakkurning shakllanganligini aniqlash; Umumlashtirishning shakllanganligini aniqlash (A.L.Venger), T.V.Yegorova "O'rni topish" abstraktlashtirish (mavhumlashtirish) qobiliyatini o'rganish metodikasi.

Korrektor sinov (Burdon), Uquvchanlik xususiyatini grafik qaydlari metodikasi, Faoliyatning ichki rejasini o'ziga xosligini tahlili (Ya.A.Ponomaryova). O'qishda ortda qolish xarakterini aniqlash uchun so'rovnomma (T.A.Shilova). Ijtimoiy pedagogik qarovsizlik diagnostikasi (R.V.Ovcharova).

### **XULOSA**

O'quvchilarda past o'zlashtirish sabablarini erta aniqlash, toifalarga ajratish, psixokorreksion va shakllantiruvchi chora – tadbirlarni izchillikda olib borish, shuningdek pedagoglar, o'quvchining ota – onasi, oila a'zolarini jalb qilish ishning yanada samarali kechishini ta'minlaydi.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Безруких М.М., Ефимова С.П. Знаете ли вы своего ученика. - М.: Просвещение. 1984.-175 с.
2. Блонский П.П. Трудные школьники. - М.: Работник просвещения. 1930
3. Власова Т.А., Певзнер М.С. Учителю о детях с отклонениями в развитии. - М.: Просвещение. 1967.-207 с.
4. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. – М.: ТЦ "Сфера", 1998.

5. Abdivaliyeva, A. N. (2022). PSYCHOCORRECTION OF BEHAVIORAL AND EMOTIONAL FIELDS IN CHILDREN WITH ATTENTION DEFICIT AND HYPERACTIVE. British

Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 10, 132-137.